

(इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णयाचा मराठी भाषेत अनुवाद)

(१९९७) १ एस. सी. आर. ७४०

नीतीन रश्मिकांत कांतावाला

विरुद्ध

भारत चे संघराज्य आणि इतर

३१ जानेवारी १९९७

[एस. सी. अग्रवाल आणि एस. सागीर अहमद, जे. जे.]

भारतीय टपाल कार्यालय कायदा, 1898:

एस. 21 (3) टपाल वस्तूचे वितरण आदेश, 1996-प्राप्तकर्त्याचे निवासस्थान किंवा कार्यालय असलेल्या इमारतीत ठेवलेल्या टपाल पेटीमध्ये टपाल वस्तूचे वितरण-प्राप्तकर्त्याच्या घरी किंवा कार्यालयात वितरण म्हणून मानले जावे-सूट देण्याचा अधिकार अर्ज-जारी केलेल्या परिसराची तपासणी निर्देश-टपाल पेटीसाठी जागेची तरतूद असल्याशिवाय इमारतीसाठी कोणतीही योजना मंजूर केली जात नाही याची खात्री करण्यासाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिका-अशी तरतूद नसलेली कोणतीही योजना मंजूर केली जाणार नाही-तसेच कोणत्याही इमारतीच्या संदर्भात आवश्यक ती तरतूद पूर्ण न झाल्यास कोणतेही अधिभोग आणि पूर्णता प्रमाणपत्र दिले जाणार नाही याची खात्री करण्यासाठी-1996 चा आदेश संपूर्ण देशात लागू आहे आणि इतर शहरे, राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये उंच आणि बहुमजली इमारती उभारल्या जात आहेत त्यामुळे महाराष्ट्र राज्यात केल्याप्रमाणे योग्य तरतुदी करणे

दिवाणी अपील अधिकारिता 1997 चा दिवाणी अपील क्रमांक 573.

1992 च्या डब्ल्यू. पी. क्रमांक 25 मधील मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांकित 16.9.94 च्या निर्णय आणि आदेशावरून.

अपीलकर्त्यासाठी डॉ. नितीन आर. कांतावाला आणि सुश्री एच. वाही.

उत्तरवादी जे. बी. डी. अँड कंपनीसाठी पी. पी. मल्होत्रा, हेमंत शर्मा, सी. व्ही. एस. राव, (डी. एन. मिश्रा).

न्यायालयाचा खालील आदेश देण्यात आला:विशेष अनुमती देण्यात आली आहे.

हे अपील मुंबई उच्च न्यायालयाच्या 16 सप्टेंबर 1994 रोजीच्या निर्णयाच्या विरोधात निर्देशित केले आहे, ज्यामध्ये 1992 ची रिट याचिका क्रमांक 25 आहे.जी अपीलकर्त्याने दाखल केलेली याचिका फेटाळण्यात आली आहे.

भारतीय टपाल कार्यालय कायदा, 1898 (यापुढे 'कायदा' म्हणून संदर्भित) च्या कलम 21 च्या उपकलम (3) द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करून टपाल आणि तार महासंचालकांनी 29 मे 1991 रोजी जारी केलेल्या 'मेल ऑर्डर 1991' च्या (यापुढे '1991 ऑर्डर' म्हणून संदर्भित) अंमलबजावणीशी संबंधित ही रिट याचिका आहे.देशातील मोठ्या शहरांच्या उभ्या विस्ताराचा परिणाम म्हणून उभारण्यात आलेल्या गगनचुंबी बहुमजली इमारतींमध्ये टपाल पोहोचवण्याच्या वाढत्या समस्येला तोंड देण्यासाठी 1991 चा आदेश जारी करण्यात आला होता.ज्या इमारतीत पत्ता आहे त्या इमारतीच्या तळमजल्यावर ठेवल्या जाणाऱ्या प्राप्तकर्त्यांच्या मेल बॉक्समध्ये पोस्ट ऑफिसद्वारे अपंजीकृत मेल पाठवण्याची तरतूद त्यात होती.आक्षेपार्ह निकालाद्वारे, उच्च न्यायालयाने या आदेशाची वैधता कायम ठेवली आहे.हे प्रकरण या न्यायालयात प्रलंबित असताना, 1991 चा आदेश 'पोस्टल आर्टिकल्स डिलिव्हरी ऑर्डर, 1996' (यापुढे '1996 चा आदेश' म्हणून संदर्भित) द्वारे रद्द करण्यात आला आहे, जो 24 नोव्हेंबर 1995 रोजी अधिसूचनेद्वारे कायद्याच्या उप-कलम (3) द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करून टपाल आणि तार महासंचालकांनी देखील जारी केला आहे.

आम्ही अपीलकर्त्यांचे तसेच भारतीय संघराज्याची बाजू मांडणारे विद्वान ज्येष्ठ वकील पी. पी. मल्होत्रा आणि बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे विद्वान वकील डी. एन. ई. मिश्रा यांचे म्हणणे वैयक्तिकरीत्या ऐकले आहे.

अपीलकर्त्याने प्रामुख्याने मुंबई शहरातील परिस्थिती आणि विशेषतः विद्यमान इमारतींच्या संदर्भात तक्रार केली आहे.सध्याच्या बहुतांश बहुमजली इमारतींमध्ये रहिवाशांसाठी टपाल पेटी ठेवण्यासाठी जागा उपलब्ध करून देण्यात आलेली नाही आणि अशा इमारतींमध्ये टपाल पेटीची सुविधा उपलब्ध होऊ शकत नसल्यामुळे ती 1996 च्या आदेशाच्या अंमलबजावणीतून वगळण्यात यावी, असे आवाहन करण्यात आले

आहे. भविष्यात उभारल्या जाणाऱ्या इमारतींच्या संदर्भात, अशा इमारतींमध्ये मेल बॉक्स बसवण्यासाठी योग्य तरतूद करण्यात आली आहे याची खात्री करण्यासाठी योजनेच्या मंजूरीचे अनुदान तसेच पूर्णता आणि अधिभोग प्रमाणपत्र नियंत्रित करणाऱ्या नियमांमध्ये आवश्यक तरतूद केली जावी, असे सादर करण्यात आले आहे.

अपीलकर्त्याने ज्या वैधतेबाबत कायदेशीर निवेदनही केले आहे. 1991 च्या आदेशानुसार आणि कायद्याच्या कलम 3 च्या कलम (सी) कडे आमचे लक्ष वेधले आहे, ज्यामध्ये "टपालाद्वारे प्रसारणाच्या प्रक्रियेत" आणि "वितरण" या संज्ञांची व्याख्या करण्यात आली आहे. सादर करणे असे आहे की 1991 चा आदेश तसेच 1996 चा आदेश या कायद्याच्या तरतुदींना अधिक अधिकार देत नाही कारण कायद्याच्या कलम 3 चा कलम (सी) केवळ प्राप्तकर्त्याच्या घरी किंवा कार्यालयात, किंवा प्राप्तकर्त्याला किंवा त्याच्या सेवकाला किंवा एजंटला किंवा वस्तू प्राप्त करण्यासाठी अधिकृत मानल्या जाणाऱ्या इतर व्यक्तीला, आणि इतर पद्धतीने, आणि प्राप्तकर्त्याच्या घरात किंवा कार्यालयात न ठेवलेल्या मेल बॉक्समध्ये, जी उक्त तरतुदीनुसार परवानगी नाही, ती पोचवणे, असे गृहीत धरतो. या सबमिशनमध्ये आम्हाला कोणतीही बळ आढळत नाही. कलम 3 (सी) अंतर्गत प्राप्तकर्त्याच्या घरी किंवा कार्यालयात टपाल वस्तू पोहोचवण्याची परवानगी आहे. कलम 3 (सी) मधील 'प्राप्तकर्त्याचे घर किंवा कार्यालय' ही अभिव्यक्ती, प्राप्तकर्ता ज्या इमारतीत राहतो किंवा त्याचे कार्यालय आहे त्या इमारतीच्या भागापुरती मर्यादित असू शकत नाही. या अभिव्यक्तीमध्ये ज्या इमारतीत प्राप्तकर्त्याचे कार्यालयाचे निवासस्थान आहे त्या इमारतीचा समावेश असेल. ज्या इमारतीत हे प्राप्तकर्त्याचे निवासस्थान किंवा कार्यालय आहे, त्या इमारतीत ठेवलेल्या टपाल पेटीत टपालाद्वारे वस्तू पोहोचवणे हे प्राप्तकर्त्याच्या कार्यालयाच्या घरी पोहोचवणे मानले जाते. त्यामुळे, प्राप्तकर्त्याच्या टपाल पेटीमध्ये टपाल वस्तू पोहोचवण्याबाबतच्या 1996 च्या आदेशातील तरतुदीला कलमांतर्गत परवानगी दिली जाऊ शकत नाही

दुसरा प्रश्न ज्याचा विचार होणे बाकी आहे तो म्हणजे मुंबई शहरातील विद्यमान इमारतींमध्ये रहिवाशांसाठी मेल बॉक्स ठेवण्याची तरतूद, ज्यामध्ये मेल बॉक्स ठेवण्यासाठी जागा नाही, ती योग्य आणि वाजवी मानली जाऊ शकते का? या संदर्भात, हे नमूद केले जाऊ शकते की उच्च न्यायालयात रिट याचिका प्रलंबित असताना, मुंबई शहरातील मेल बॉक्स वितरण योजना तपासणी करण्यासाठी केंद्र सरकारने संसद सदस्यांची एक समिती नियुक्त

केली होती.या समितीने नोव्हेंबर 1992 मध्ये आपला अहवाल सादर केला.आपल्या अहवालात समितीने असे निदर्शनास आणून दिले आहे की मुंबईच्या गर्दीच्या भागातील जुन्या इमारतींमध्ये बहुतेक तळमजला आणि चार वरच्या मजले आहेत आणि त्यांचे मार्ग अतिशय अरुंद जी आहेत आणि तळमजल्यावर दिलेल्या मेल बॉक्सद्वारे त्यांचे पत्र प्राप्त करण्यास रहिवाशांना भाग पाडणे कठीण होईल.समितीला असे वाटले की ही योजना केवळ तळमजला आणि वरचे चार मजले असलेल्या इमारतींमध्ये लागू केली गेली तर मोठी अडचण निर्माण होईल, जे बहुतेक 1940 सालापूर्वी बांधले गेले होते आणि भाडेकरू असलेले परिसर आहेत आणि अनेक प्रकरणांमध्ये अशा इमारतींना योजनेच्या कामकाजातून सूट द्यावी लागेल.समितीने पुढील शिफारशी केल्याः

" प्रकरण 5:शिफारसीः

5.1.मेल बॉक्स योजनेचे सर्व पैलू आणि विशेषतः मेल बॉक्स लावण्यासाठी जागा नसल्याच्या आणि योजना गुणवत्तेचे विवेचन करण्याच्या कारणावरून नागरिकांचे आक्षेप विचारात घेऊन समिती खालील शिफारसी करतेः

5.2.योजना उपयुक्ततेबाबत नागरिकांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्यासाठी टपाल अधिकारी कठोर मोहीम हाती घेऊ शकतात.भाडेकरूंना इमारतींच्या सामाईक मार्गांमध्ये टपाल पेटी लावता यावी यासाठी मुंबई भाडे कायद्यात योग्य सुधारणा करण्यासाठी महाराष्ट्र सरकारशी संपर्क साधला जाऊ शकतो.अशा प्रकरणांमध्ये स्वयंसेवी स्वीकृतीला टपाल विभागाकडून प्रोत्साहन दिले जाऊ शकते.

5.3.यापुढे बांधल्या जाणाऱ्या इमारतींमध्ये आणि अद्याप बांधकाम सुरू असलेल्या इमारतीत मेल बॉक्स योजना सुरू केली जावी.या उद्देशासाठी, हे लक्षात घेणे समाधानकारक आहे की महाराष्ट्र सरकारच्या नगर विकास विभागाने जारी केलेल्या आणि महाराष्ट्र राजपत्राच्या भाग 1 कौकान विभागीय परिशिष्ट मध्ये दिनांक 21.2.1991 मध्ये प्रकाशित केलेल्या बृहन्मुंबई विकास नियंत्रण नियमावली 1991 मध्ये अशी तरतूद आहे की, 'निवासस्थानाच्या तळमजल्यावर, 5 किंवा त्याहून अधिक मजली व्यावसायिक इमारतींमध्ये, आयुक्तांच्या समाधानासाठी योग्य परिमाणांची पत्रपेटी दिली जाईल'.त्यामुळे टपाल विभाग बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या आयुक्तांना पत्रपेटीच्या उपरोक्त अटीचे पालन केल्याशिवाय कोणताही

इमारत प्रस्ताव एफ मंजूर न करण्याचा आणि उपरोक्त अट पूर्ण होईपर्यंत बांधकाम सुरू असलेल्या इमारतींना पूर्णतेचे प्रमाणपत्र न देण्याचा आग्रह धरू शकतो. अशा प्रकारे एक चांगली सुरुवात केली जाऊ शकते आणि कालांतराने मुंबईतील अनेक नवीन इमारतींनी ही योजना लागू केली असेल.

5.4. ही योजना 6 मजली (तळमजला + 5 मजले) आणि त्याहून अधिक असलेल्या सध्याच्या उंच इमारतींनाही लागू व्हायला हवी. तथापि, या प्रकरणांमध्ये देखील जेथे कोणत्याही विशिष्ट इमारतीच्या संदर्भात पोस्टमास्टर जनरल बॉम्बे किंवा त्याच्या अधिकृत नामनिर्देशितांसमोर खऱ्या अडचणी मांडल्या जातात आणि त्या मध्ये आढळतात. खरे असेल तर उक्त इमारतीला योजनानुसार सूट दिली जाऊ शकते. अशा बहुतांश इमारती मालकीच्या आधारावर आहेत आणि त्यामुळे घरमालकाने आक्षेप घेण्याची समस्या उद्भवणार नाही. परिच्छेद 5.3 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे बांधलेली नवीन इमारत वगळता. आणि परिच्छेद 5.4 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे उंच इमारती. सर्व विद्यमान इमारतींना या योजनानुसार सूट देण्यात यावी.

5.5. परिच्छेद 3.11 मध्ये आधीच नमूद केल्याप्रमाणे, योजना पूर्णतेमुळे खऱ्या अडचणी निर्माण होण्याची उदाहरणे असू शकतात, परंतु या योजनेचे काही गुणही आहेत. त्यामुळे ही योजना पूर्णपणे नाकारली जाऊ शकत नाही. ही योजना सुरू करताना लोकांना त्रास न देता सावधगिरीने ती सादर करावी लागेल, जनजागृती करावी लागेल.

5.6. ज्यांना योजना पालन करणे आवश्यक आहे त्यांना पुरेसा वेळ, उदाहरणार्थ 3 महिने, दिला जाऊ शकतो.

5.7. टपाल विभाग हा एक व्यावसायिक विभाग आहे या दळणवळण मंत्रालय आणि भारत सरकारच्या दृष्टिकोनाचा आढावा घेतला जाऊ शकतो आणि त्यात सुधारणा केली जाऊ शकते, असेही समितीला ठामपणे वाटते. आरोग्य आणि शिक्षणाप्रमाणेच, तो समाजसेवा करणारा विभाग मानला पाहिजे आणि त्या दृष्टिकोनातून अतिरिक्त टपाल कर्मचारीवर्ग विशेषतः टपाल कर्मचाऱ्यांच्या मंजूरीवरील सर्वसाधारण बंदी आणि नवीन टपाल अधिकारी उघडण्याच्या खर्चावरील कडक निर्बंध मागे घेतले जाऊ शकतात. या विभागाला मोठ्या प्रमाणावर नागरिकांची समाजसेवा करणारा विभाग मानले जाऊ शकते आणि महत्त्वाच्या

संवाद राखण्यासाठी नागरिकांच्या आवश्यक गरजा लक्षात घेऊन आणि सार्वजनिक टपाल कार्यालयांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी कर्मचारीवर्ग गरजा लक्षात घेऊन सरकारच्या अर्थसंकल्पीय तरतुदींमध्ये सर्वोच्च प्राधान्य दिले जावे.

या समितीच्या शिफारशी लक्षात घेऊन, 1996 च्या आदेशाच्या खंड 2 द्वारे पाच मजली (तळमजला आणि चार मजले) असलेल्या बहुमजली इमारतींना या आदेशाच्या कक्षेतून वगळण्यात आले आहे. याव्यतिरिक्त, 1996 च्या आदेशात काही इमारतींना उक्त आदेशाच्या कक्षेतून सूट देण्याबाबत खंड 4 मध्ये तरतूद आहे. खंड 4 खालीलप्रमाणे आहे:

" खंड 4. सूट देण्याचा अधिकार-एखाद्या विशिष्ट इमारतीत या आदेशाच्या तरतुदींचे पालन करण्यात खरी अडचण असेल, तर मुख्य पोस्टमास्टर जनरल, पोस्टमास्टर जनरल, टपाल कार्यालयांचे वरिष्ठ अधीक्षक, किंवा परिस्थितीनुसार, टपाल कार्यालयांचे अधीक्षक, लेखी नोंदवलेल्या कारणांसाठी, या आदेशाच्या तरतुदींमधून उक्त इमारतीला सूट देऊ शकतात."

या आदेशाच्या खंड 4 नुसार विद्यमान इमारतींसाठी 1996 च्या आदेशानुसार टपाल वस्तूचे वितरण शिथिल करण्याच्या अधिकाराचा वापर करण्यासाठी विभागाने खालील मार्गदर्शक तत्त्वे प्रस्तावित केली आहेत:

वर नमूद केलेल्या आदेशाच्या नियमांनुसार अस्तित्वात असलेल्या बांधकामांसाठी 1995 सालच्या टपाल कलमांच्या आदेशाचे पुनर्वितरण करण्यासाठी अधिकारांचा वापर करण्यासाठी प्रस्तावित मार्गदर्शक तत्त्वे.

1. सुपूर्द करण्यापूर्वी अर्ज केला जाऊ शकतो. पोस्ट अधिकारी/एस. एस. पी. ओ. एस./पी. एच. जी./सी. पी. एम. जी. साठी 10.2.97 द्वारे ही तारीख तात्पुरती मुंबईसाठी निश्चित केली आहे आणि प्रत्येक क्षेत्रासाठी स्वतंत्रपणे ठरवली जाईल.

2. तळमजल्यावर पोस्ट बॉक्स बसवता येतील की नाही किंवा इमारत/सोसायटीची काळजीवाहू असलेल्या अधिकृत व्यक्तीला पोस्टाच्या वस्तू पोहोचवण्यासाठी सामुदायिक बॉक्स बसवण्याचा माध्यम शोधता येईल का, याबाबत ई. ला अर्ज मिळाल्यानंतर 7 दिवसांच्या आत पोस्ट ऑफिसमधील अधिकृत अधिकाऱ्याला परिसरात पाठवले जाईल. ते त्यांच्या भेटीच्या तारखेपासून तीन दिवसांत आपला अहवाल सादर करतील.

3. अर्जदाराला अहवालाचा उतारा दिला जाईल आणि तो अहवालाच्या 3 दिवसांच्या आत त्याच्या विरोधात किंवा बाजूने आपले प्रतिनिधित्व करू शकेल आणि अधिकृत अधिकाऱ्याच्या अहवालाचा विचार केल्यानंतर, अर्जदाराचे प्रतिनिधित्व असल्यास, ज्या प्राधिकरणाकडे अर्ज संबोधला गेला होता ते प्रकरण ठरवेल.

4. अर्ज प्राप्त झाल्यापासून एका महिन्याच्या आत निर्णय घेतला जाईल आणि निर्णय अर्जदाराला कळवला जाईल.

5. अर्जाच्या चर्चेच्या कालावधीत टपाल वस्तू त्यांच्या च्या दारात प्राप्तकर्ता किंवा इमारत/सोसायटीच्या काळजीवाहू/व्यवस्थापनाने मान्य केलेल्या सामायिक ठिकाणी पोहोचवल्या जात राहतील.

1996 च्या आदेशाच्या खंड 4 अंतर्गत सूट देण्याचा अधिकार वाजवीपणे वापरला जातो हे सुनिश्चित करण्यासाठी उपरोक्त मार्गदर्शक तत्वांमध्ये पुरेशा तरतुदी आहेत.

तथापि, आम्ही निर्देश देऊ की मार्गदर्शक तत्वांमध्ये खालील बदल केले जावेत:

(1) मार्गदर्शक तत्वांच्या परिच्छेद 1 मध्ये अर्ज सादर करण्यासाठी निश्चित केलेली शेवटची तारीख 10 फेब्रुवारी 1997 ऐवजी 31 मार्च 1997 असेल.

(2) मार्गदर्शक तत्वांच्या परिच्छेद 2 मध्ये असे नमूद केले पाहिजे की अधिकाऱ्याने तपासणीसाठी संबंधित इमारतीत जाण्यापूर्वी मार्गदर्शक तत्वांच्या परिच्छेद 1 मध्ये संदर्भित अर्ज सादर केलेल्या व्यक्तीला त्याच्या इमारतीला भेट देण्याच्या तारखेची आणि वेळेची पूर्वसूचना द्यावी.

हे विद्यमान इमारतींची काळजी घेते.

भविष्यात बांधल्या जाणाऱ्या इमारतींच्या संदर्भात, आम्हाला असे आढळले आहे की

महाराष्ट्र सरकारच्या नगर विकास विभागाने बृहन्मुंबईसाठी विकास नियंत्रण नियम, 1991 तयार केले आहेत, जे 21 फेब्रुवारी 1991 रोजी महाराष्ट्र सरकारच्या भाग-1 मध्ये प्रकाशित

करण्यात आले आहेत.या नियमांमध्ये अशी तरतूद आहे की, "निवासस्थानाच्या तळमजल्यावर, पाच किंवा त्याहून अधिक मजली व्यावसायिक इमारतींमध्ये योग्य परिमाण असलेली पत्रपेटी आयुक्तांच्या समाधानासाठी पुरवली जाईल".बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने हे सुनिश्चित केले पाहिजे की मेल बॉक्ससाठी जागेची तरतूद असल्याशिवाय इमारतीसाठी कोणतीही योजना मंजूर केली जात नाही आणि अशी तरतूद नसलेली कोणतीही योजना मंजूर केली जात नाही, तर बृहन्मुंबई महानगरपालिका ही देखील सुनिश्चित करेल की कोणत्याही इमारतीच्या संदर्भात अधिभोग आणि पूर्णता प्रमाणपत्र दिले जाणार नाही, जर ती उपरोक्त आवश्यकता पूर्ण करत नसेल.

1996 चा आदेश देशभरात लागू होत असल्याने आणि इतर शहरांमध्ये गगनचुंबी बहुमजली इमारती उभारल्या जात असल्याने, अशी अपेक्षा आहे की राज्ये तसेच केंद्रशासित प्रदेश महाराष्ट्राप्रमाणेच योग्य तरतुदी करतील आणि विविध शहरांमधील स्थानिक अधिकारी नवीन इमारतींसाठी योजना मंजूर करण्याबाबत आणि अशा इमारतींसाठी पूर्णत्व आणि अधिभोग प्रमाणपत्रे देण्याबाबत दिलेल्या वरील निर्देशांचे पालन करतील.

त्यानुसार याचिकेचा निपटारा केला जातो. खर्च नाही.

जी. एन.

अपील निकाली काढले.

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहिल आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरीता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरीता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.